HELSINGIN HOVIOIKEUS

Hovioikeudenneuvokset Jaana Helander ja Jussi Virtanen

9.3.2022

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Lausunto asioissa HE 13/2022 vp, KAA 2/2019 vp, LA 24/2020 vp ja LA 96/2020 vp

Hallituksen esitys eduskunnalle seksuaalirikoksia koskevaksi lainsäädännöksi
Raiskauksen määritelmä suostumusperustaiseksi – Suostumus2018
Lakialoite laiksi rikoslain 17 luvun muuttamisesta
Lakialoite laiksi rikoslain 20 luvun 7 §:n muuttamisesta

Johdanto

Hallituksen esityksen taustalla on hallitusohjelmaan kirjatun seksuaalirikoslainsäädännön kokonaisuudistuksen lisäksi eduskunnan lakivaliokunnan esitys uudistaa seksuaalirikossäännökset kokonaisuudessa sekä Istanbulin sopimuksen toimeenpanoa arvioivan asiantuntijaryhmän (GREVIO) arviointiraportin kehotus uudistaa Suomen rikoslain 20 luvun seksuaalirikoksia koskevat säännökset, joista puuttui ajatus vapaasta tahdosta annetusta suostumuksesta. Suomea oli jo vuonna 2014 kehotettu CEDAW-komitean toimesta muuttamaan raiskaussääntely suostumusperusteiseksi. Vastaavanlaisen kehotuksen Suomelle oli antanut YK:n ihmisoikeuskomitea arviointimenettelyssä vuonna 2017 ja 2021. Vuonna 2019 eduskunnalle annetussa kansalaisaloitteessa KAA 2/2019 keskeisenä ehdotuksena oli raiskaussäännöksen tunnusmerkistön muuttaminen sukupuoliyhteydeksi ilman toisen suostumusta.

Kannanotot

Rikoslain 20 luku 1 § ja 2 §

Raiskaussäännöstä ehdotetaan muutettavaksi vapaaehtoisuuden puuttumiseen perustuvaksi. Esityksen mukaan sukupuoliyhteyden katsotaan tapahtuneen vapaaehtoisesti, kun siihen on osallistuttu omasta valinnasta, jossa henkilöllä on ollut riittävä kyky ja vapaus tehdä päätös. Säännöksen 2 momentin 1–3 kohdissa ehdotetaan perusteet, jolloin sukupuoliyhteyttä ei olisi pidettävä vapaaehtoisena. 2 momentin 2 ja 3 kohdan mukaan henkilön valinnan mahdollisuus voisi olla myös vähemmässä määrin rajoittunut niin, ettei raiskauksen tunnusmerkistö täyttyisi.

Hovioikeus huomauttaa, että kriminalisoinnin sisältävässä lainkohdassa tulee aina olla mahdollisimman tarkkarajaisesti ja selkeästi esitettynä rikoksen tunnusmerkistö.

Vapaaehtoinen osallistuminen eli valinnanvapaus on rikoksen tunnusmerkistötekijänä uusi Suomen rikoslainsäädännössä eikä tätä tunnusmerkkiä ole käytetty muissa rikoksissa.

Kun arvioidaan sitä, onko henkilö osallistunut vapaaehtoisesti sukupuoliyhteyteen, osallistumista ei olisi pidettävä ehdotetun rikoslain 20 luvun 1 §:n 2 momentin 1 kohdan perusteella vapaaehtoisena, jos hän ei olisi mitenkään ilmaissut suostumusta osallistumiseen. Osallistumista ei olisi myöskään pidettävä vapaaehtoisena 2 momentin 2 ja 3 kohdassa tarkoitetuissa tapauksissa. On oletettavaa, että etenkin 2 momentin 2 ja 3 kohtien tekotavoilla ja olosuhteilla on merkitystä arvioitaessa 1 momentin mukaista vapaaehtoisuuden puuttumista. Säännöksen 2 momentin 2 ja 3 kohdan tapauksissa henkilöllä ei olisi riittävää valinnanmahdollisuutta, jotta osallistumista sukupuoliyhteyteen voisi pitää vapaaehtoisena.

Esityksessä todetuin tavoin henkilön vapaaehtoisuutta arvioidaan sen perusteella, miten hän on asian ilmaissut. Sanallisten kuin sanattomien ilmaisujen merkitys on vahvasti sidoksissa ilmaisun antohetken olosuhteisiin. Osapuolten suhde toisiinsa, henkilökohtaiset olosuhteet sekä muut olosuhteet vaikuttavat siihen, miten ilmaisua ja sen merkitystä tulee arvioida. Esityksen mukaan passiivisuutta ei voi pitää ilmaisuna osallistua sukupuoliyhteyteen vapaaehtoisesti. Jo pelkästään nämä esityksessä esille tuodut seikat osoittavat ne näytölliset haasteet, jotka tulevat esille raiskausrikosten tuomioistuinkäsittelyissä. Jos näyttönä on vain asianomistajan ja vastaajan täysin vastakkaiset kertomukset, kertomuksista ilmeneville teko-olosuhteille, teon jälkeisille olosuhteille ja asianosaisten henkilöön liittyville seikoille on annettava merkitystä. Tuomioistuimet joutuvat oikeuskäytännössä linjaamaan sen, milloin suostumus on annettu vapaaehtoisesti ja milloin näin ei ole tapahtunut. Tuomioistuimien tehtävänä on lisäksi tehdä rajanvetoa siitä, milloin 2 momentin 2 ja 3 kohdassa tarkoitettua muistuttavissa olosuhteissa henkilön vapaaehtoisuus on siinä määrin toteutunut, ettei raiskauksen tunnusmerkistö täyty. Toivottavaa on, että rajanvetotilanteita ohjaamaan saadaan ylempien oikeusasteiden oikeuskäytäntöä mahdollisimman nopeasti.

Hovioikeus pitää kannatettavana, että 20 luvun 2 §:n ankaroittamisperusteisiin lisättäisiin 1 kohtaan vakava henkilöön kohdistuvan väkivallan käyttö. Jos henkilöön kohdistettu väkivalta ei aivan täyttäisi törkeän pahoinpitelyn tunnusmerkistöä mutta olisi kuitenkin normaalia pahoinpitelyä voimakkaampaa, väkivallan käyttö voitaisiin ottaa raiskauksen ankaroittamisperusteena huomioon.

Voimassa olevassa 20 luvun 2 §:n ankaroittamisperusteen 5 kohdassa mainitaan tekovälineinä ampuma- tai teräaseen tai muu hengenvaarallisen välineen käyttäminen. Tekovälineitä ei esitetä lisättäväksi luvun 2 §:ään, vaikka sääntelyä ei ole tarkoitus muuttaa. Esityksen perusteluissa (s. 106 viimeinen kappale) todetaan, että myös ampuma- tai teräaseen tai muun hengenvaarallisen välineen käyttö olisi edelleen ankaroittamisperuste, joka asiallisesti sisältyisi muun muassa vakavan väkivallan käyttämistä koskevaan tekoon. Hovioikeus esittää harkittavaksi, olisiko edellä mainitut tekovälineet selvyyden vuoksi sisällytettävä säännökseen.

Rikoslaki 20 luku 5 §

Esityksen 20 luvun 5 §:ssä ehdotetaan erityisen haavoittuvassa asemassa olevia

suojattavaksi niissä tilanteissa, joissa raiskausrikoksen tunnusmerkistö ei täyttyisi. Säännös alkaa seuraavasti: ”Joka asemaansa hyväksikäyttäen saa osallistumaan sukupuoliyhteyteen tai ryhtymään muuhun seksuaalista itsemääräämisoikeutta olennaisesti loukkaavaan seksuaaliseen tekoon...”. Esityksen perustelujen mukaan säännös ei koskisi tekoja, joihin teon kohde ei osallistu vapaaehtoisesti, vaikka teot tapahtuisivat 5 §:n 1 momentin 1–4 kohdissa kuvatun kaltaisissa olosuhteissa. Tällaiset teot olisi tuomittava raiskauksena tai seksuaalisena kajoamisena. Säännöstä sovellettaisiin ehdotuksen mukaan toissijaisesti. Esityksen mukaan se, onko kysymys raiskauksesta tai seksuaalisesta kajoamisesta vai seksuaalisesta hyväksikäytöstä arvioitaisiin rajatapauksissa sen perusteella, kuinka heikossa asemassa teon kohde oli. Luvun 5 §:n 1 momentin 1 ja 2 kohdassa tarkoitetut 18 vuotta nuorempiin kohdistettuja tekoja koskevat tunnusmerkistöt soveltuisivat lähinnä teon kohteiden ollessa 16- ja 17-vuotiaita.

Tekijänä tässä säännöksessä olisi valta-asemassa oleva henkilö ja rikoksen uhrina esimerkiksi alle 18-vuotias koululainen, laitokseen sijoitettu, työsuhteessa oleva tai vapaa-ajan toiminnassa tekijän määräysvallassa tai valvonnan alaisena oleva. Myös sairaala- ja laitoshoidossa olevat esitetään kuuluvan tähän ryhmään.

Sukupuoliyhteyden sisältävien tekojen osalta tulee arvioitavaksi, täyttävätkö teot raiskauksen tunnusmerkistön eli arvioitavaksi tulee, onko henkilö ollut kykenevä antamaan suostumuksen sukupuoliyhteen ja miten hän on suostumuksen antanut. Kun kysymys on erityisen haavoittuvassa asemassa olevasta henkilöstä, arvion tekeminenkin voi olla näytöllisesti vaikeaa. Jos se olisi mahdotonta henkilöstä johtuvista syistä, kysymykseen voisi tulla vain raiskaus.

Esityksen 5 §:n perusteluissa katsotaan, että säännös koskisi tilanteita, joissa sukupuoliyhteys tai muu seksuaalista itsemääräämisoikeutta loukkaava seksuaalinen teko olisi tapahtunut ainakin jossain määrin vapaaehtoisesti. Kysymys voisi sillä perusteella olla raiskauksen tai seksuaaliseen kajoamiseen rinnastuvasta teosta. Ehdotettu säännös on ongelmallinen. Jos 5 §:n tarkoittamaan tekoon olisi osallistuttu vapaaehtoisesti, niin teko ei olisi lainkaan rangaistava. Kuitenkin ehdotuksen mukaan 5 §:n olosuhteissa vapaaehtoisuus ei poistaisi teon rangaistavuutta.

Toisena ongelmana on se, mitä eroa on ehdotetun rikoslain 20 luvun 1 §:n 2 momentin 3 kohdassa tarkoitetulla erityisen valta-aseman vakavalla väärinkäytöllä ja 5 §:n 1 momentin 4 kohdan erityisellä valta-aseman väärinkäytöllä. Jälkimmäisen osalta perusteluissa (s. 115) viitataan 1 §:n 2 momentin 3 kohdan perusteluihin ja todetaan, että valta-aseman väärinkäytössä ei kuitenkaan puututa yhtä vahvasti toisen valinnanmahdollisuuteen kuin raiskauksessa tai seksuaalisessa kajoamisessa. Valintamahdollisuuteen siis kuitenkin perustelujen mukaan puututaan. Miten ero käytännössä on rajattavissa? Näytöllisesti ero voi olla olematon. On siten katsottava, että 5 § tosiasiallisesti koskee tilanteita, joissa kyse ei ole vapaaehtoisuudesta toisin kuin perusteluissa esitetään.

Hovioikeus katsoo, ettei ole tarpeen määritellä, että raiskausta tai itsemääräämis-oikeuden loukkaavaa seksuaalista tekoa olisi pidettävä lievänä, mitä 5 §:n sisältö tosiasiallisesti vaikuttaisi tarkoittavan.

Hovioikeus esittää edellä kerrotun perusteella harkittavaksi, olisiko mahdollista

sisällyttää erityisen haavoittuvassa asemassa oleviin kohdistuvat teot raiskauksen ja seksuaalista kajoamista koskevien tekojen tunnusmerkistöihin. Tällöin haavoittuvassa asemassa olevat rikoksen uhrit olisivat samassa asemassa kuin muut seksuaalirikoksen uhrit. Joka tapauksessa kuuttatoista vuotta nuorempiin ja tietyissä tilanteissa kahdeksaatoista vuotta nuorempiin lapsiin kohdistuvat seksuaaliset teot ja sukupuoliyhteyden sisältävät teot olisivat erikseen rangaistavia ehdotetun 20 luvun 12–16 §:n nojalla, jolloin 5 §:ää ei tarvitsisi säätää 16- ja 17-vuotiaisiin kohdistuvien tekojen osalta.

Toisena ratkaisuvaihtoehtona voisi olla se, että 5 §:ssä nimenomaisesti todettaisiin koskien vapaaehtoisuutta, että henkilön mahdollisuus muodostaa tai ilmaista tahtoa olisi heikentynyt toisen henkilön erityisen valta-aseman väärinkäytön tai teon kohteena olevan henkilön alisteisen aseman kautta. Tässä tilanteessa vapaaehtoisuudelle ei annettaisi rangaistuksesta vapauttavaa merkitystä. Lopputulos olisi kuitenkin sama kuin 1 §:ssä, jossa on kysymys erityisen valta-aseman erityisestä väärinkäytöstä. Näytön arvioinnissa todennäköisesti päädyttäisiin siihen, että valta-aseman väärinkäyttö tai alisteinen asema olisi syy teon rangaistavuudelle.

Hovioikeus toteaa, että 5 §:n säännös ja sen perustelut ovat vaikeasti ymmärrettävissä siinä muodossa kuin ne on nyt esitetty.

Rikoslaki 20 luku 12–16 §

Hovioikeus pitää kannatettavana, että kuuttatoista vuotta nuorempiin lapsiin kohdistuvia seksuaalirikoksia koskevat säännökset ehdotetaan erotettaviksi aikuisiin kohdistuvista teoista ja että lapsiin kohdistuvien rikosten osalta rangaistusasteikkojen ehdotetaan ankaroituvan, mikä korostaa näiden tekojen vahingollisuutta ja moitittavuutta.

Rikoslaki 20 luku 23 §

Seksuaalirikoksina rangaistavien tekojen alaa ehdotetaan laajennettavaksi laajentamalla sukupuoliyhteyden määritelmää. Hovioikeus pitää määritelmän laajentumista kannatettavana. Ehdotettu määritelmä vastaa oikeuskäytännössä seksuaalirikoksissa esille tulleita tekomuotoja. Oikeuskäytännössä ongelmalliseksi on osoittautunut suulla tapahtuva koskettelu sukupuoliyhteyden määritelmän täyttymistä arvioitaessa. Tulkintaongelma poistuu lisäämällä suulla tapahtuva koskettelu sukupuoliyhteyden määritelmään.

Lopuksi

Hovioikeus haluaa vielä huomauttaa, että seksuaalirikosten käsittely edellyttää rikosprosessilta erityisiä järjestelyjä, joissa joudutaan ottamaan huomioon asianomistajan asema. Asianomistajan kuuleminen palauttaa hänen mieleensä traumaattisia tapahtumia, minkä vuoksi asianomistajan kuulemiseen tulee aina varata riittävästi aikaa ja järjestää olosuhteet asianomistajan tilanteen huomioon ottavaksi. Seksuaalirikosten käsittelyyn sisältyy tuomioistuimissa erityispiirteitä. Tuomioistuimille tulee sen vuoksi varata riittävät resurssit seksuaalirikosasioiden käsittelyä varten.

Hallituksen esityksen laskelmassa aliarvioidaan hovioikeuksien tarvitsemia resursseja muutoksen myötä. Laskelmissa on virheellisesti käytetty samaa yksikkökustannusta kuin käräjäoikeuksien osalta ja työmäärän lisääntyminen on todennäköisesti suurempi kuin laskennallinen 78.000 euroa / vuosi. Muutoksenhakualttius seksualirikosasioissa todennäköisesti lisääntyy muutosten myötä, ja esitetyn sääntelyn näyttökysymykset saattavat vaatia nykyistä pidempiä pääkäsittelyjä. Muutosten vaikutus tulisi ottaa huomioon jo vuoden 2023 budjetissa.

Muilta osin hovioikeudella ei ole hallituksen esityksen, kansalaisaloitteen tai lakialoitteiden johdosta huomautettavaa.